

QADIMGI BAQTRIYA VA KUSHONLAR DAVRI E'TIQODLARIDA ZOOMORFIK OBRAZLAR SEMANTIKASI: TERMIZ ARXELOGIYA MUZEYIDAGI CHAYON RELEYEFLI STATUETKA TAHLILI

Odilov Odiljon

Termiz arxeologiya muzeyi fondlar bosh saqlovchisi.

B. Salimov

Termiz arxeologiya muzeyi bosh mutaxassisi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.23107992>

Annotatsiya. Mazkur maqolada Qadimgi Baqtriya va Kushonlar davri e'tiqodlari tizimida zoomorfik obrazlarning semantik mazmuni, ularning diniy-mifologik qarashlar hamda marosimiy amaliyotlardagi o'rni tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy obyekti sifatida Termiz Arxeologiya muzeyi fondida saqlanayotgan chayon relefi tasvirlangan statuettka tanlanib, uning ikonografik xususiyatlari, badiiy ifodasi va ramziy mazmuni o'rganiladi. Chayon obrazining qadimgi Baqtriya va Kushonlar madaniy muhitidagi ehtimoliy semantik qatlamlari — himoya, xavf, hayot va o'lim, qayta tug'ilish, yer osti kuchlari hamda kosmologik tasavvurlar bilan bog'liq jihatlari qiyosiy tahlil qilinadi. Shuningdek, arxeologik topilmaning shakliy-kompozitsion xususiyatlari va undagi zoomorfik detalning umumiy diniy-mifologik kontekstni anglashdagi ahamiyati yoritiladi. Tadqiqot natijasida chayon tasviri shunchaki dekorativ unsur emas, balki qadimgi jamiyatning tabiat, ilohiy kuchlar va inson xavfsizligi haqidagi tasavvurlarini aks ettiruvchi ramziy obraz sifatida talqin qilinishi mumkinligi asoslanadi. Mazkur yondashuv Baqtriya va Kushon davri san'ati hamda e'tiqodlarida zoomorfik timsollarning funksional-semantik xususiyatlarini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Qadimgi Baqtriya, Kushonlar davri, zoomorfik obraz, chayon, statuettka, relief, ikonografiya, semantika, diniy e'tiqod, mifologiya, Termiz Arxeologiya muzeyi, ramziylik.

Annotation. This article examines the semantic significance of zoomorphic representations within the belief systems of Ancient Bactria and the Kushan period, with particular attention to their religious, mythological, and ritual meanings. The main object of the study is a statuette featuring a scorpion relief preserved in the collection of the Termez Archaeological Museum. The research focuses on the iconographic characteristics, artistic expression, and symbolic meaning of the scorpion image. Its possible semantic associations with concepts such as protection, danger, life and death, rebirth, chthonic forces, and cosmological beliefs in the cultural environment of Ancient Bactria and the Kushan period are analyzed through a comparative approach. The formal and compositional features of the archaeological artifact, as well as the significance of the zoomorphic element for understanding the broader religious and mythological context, are also considered. The study suggests that the scorpion image should not be regarded merely as a decorative element, but rather as a symbolic representation reflecting ancient perceptions of nature, supernatural forces, protection, and human existence. This approach contributes to a deeper understanding of the functional and semantic characteristics of zoomorphic imagery in the art and belief systems of Ancient Bactria and the Kushan period.

Keywords: Ancient Bactria, Kushan period, zoomorphic imagery, scorpion, statuette, relief, iconography, semantics, religious beliefs, mythology, Termez Archaeological Museum, symbolism.

Kirish: Qadimgi Baqtriya hududida shakllangan diniy e'tiqodlar va mifologik qarashlar Markaziy Osiyo xalqlarining qadimgi ma'naviy-madaniy tarixini o'rganishda muhim manbalardan biri hisoblanadi. Miloddan avvalgi davrlardan boshlab ushbu hududda tabiat hodisalari, hayvonot olami va g'ayritabiiy kuchlarga oid tasavvurlar diniy dunyoqarashning ajralmas qismi bo'lgan. Ayniqsa, hayvon va qushlar obrazining turli arxeologik buyumlar, haykalchalar, muhrlar, amaliy san'at namunalari hamda me'moriy bezaklarda aks etishi qadimgi jamiyatning olam haqidagi qarashlarini anglash imkonini beradi. Shu nuqtayi nazardan, zoomorfik obrazlar nafaqat badiiy bezak, balki muayyan diniy, mifologik va ramziy mazmunni ifodalovchi vosita sifatida namoyon bo'ladi¹.

Baqtriya hududida mavjud bo'lgan zoomorfik timsollar orasida ayrim hayvonlarning alohida semantik yuklamaga ega bo'lgani kuzatiladi. Ularning tasvirlanish shakli, kompozitsiyadagi o'rni va boshqa ikonografik elementlar bilan munosabati qadimgi aholining tabiat va ilohiy kuchlar haqidagi tasavvurlarini aks ettirishi mumkin. Ana shunday obrazlardan biri chayon timsolidir. Chayon qadimgi Sharq va Markaziy Osiyo madaniyatlarida xavf, himoya, halokat, hayot va o'lim chegarasi, shuningdek, yer osti yoki boshqa olam bilan bog'liq ramziy ma'nolarni ifodalagan bo'lishi mumkin. Biroq uning Baqtriya va Kushonlar davri madaniy muhitidagi aniq semantik mazmunini belgilash uchun arxeologik topilmaning shakli, konteksti va davriy xususiyatlarini kompleks ravishda o'rganish talab etiladi².

Milodiy I–III asrlarda Kushonlar imperiyasi tarkibida Baqtriya hududining yirik madaniy markazlardan biriga aylanishi natijasida turli diniy va madaniy an'analar o'zaro ta'sirlashgan.

Mahalliy e'tiqodlar bilan bir qatorda zardushtiylik, buddaviylik, hind va ellinistik diniy-mifologik qarashlarning ayrim unsurlari ham madaniy muhitda aks etgan. Ushbu jarayon san'at va ikonografiyada obrazlar tizimining murakkablashishiga olib kelgan. Shu sababli Kushon davri zoomorfik tasvirlarini o'rganish nafaqat alohida hayvon obrazining ma'nosini, balki turli diniy-madaniy an'analarning o'zaro ta'sirini aniqlash nuqtayi nazaridan ham muhimdir³.

Mazkur tadqiqotning asosiy obyekti Termiz Arxeologiya muzeyi kolleksiyasida saqlanayotgan chayon relefi tasvirlangan statuettka hisoblanadi. Ushbu arxeologik topilmaning ikonografik va badiiy xususiyatlarini tahlil qilish orqali chayon obrazining ehtimoliy ramziy mazmunini aniqlash, uning Qadimgi Baqtriya va Kushonlar davri e'tiqodlari tizimidagi o'rnini belgilash tadqiqotning muhim yo'nalishini tashkil etadi. Bunda artefaktning tasviriy xususiyatlari bilan bir qatorda uning arxeologik konteksti, davrlashtirilishi va o'sha davrga oid boshqa zoomorfik tasvirlar bilan qiyosiy jihatlar ham hisobga olinadi.

Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, Baqtriya va Kushonlar davri san'atida uchraydigan zoomorfik obrazlarning semantik mazmunini aniqlash qadimgi aholining diniy dunyoqarashi, mifologik tasavvurlari va ramziy tafakkurini yanada chuqurroq yoritishga xizmat qiladi.

Xususan, chayon relefi tushirilgan statuettkani o'rganish orqali ushbu obrazning dekorativ unsurdan tashqari qanday funksional va kultik mazmunga ega bo'lganini aniqlash mumkin. Shu jihatdan, mazkur artefakti ikonografik-semantik tahlil qilish Baqtriya va Kushon davri madaniy merosining mazmun-mohiyatini ochib berishga yordam beradi⁴.

¹ Pugachenkova G. A. *Khalchayan: The Art of Northern Bactria*. – Tashkent, 1971. – P. 25–48.

² Rosenfield J. M. *The Dynastic Arts of the Kushans*. – Berkeley: University of California Press, 1967. – P. 59–103.

³ Rosenfield J. M. *The Dynastic Arts of the Kushans*. – Berkeley: University of California Press, 1967. – P. 173–188.

⁴ Rosenfield J. M. *The Dynastic Arts of the Kushans*. – Berkeley: University of California Press, 1967. – P. 189–196.

Adabiyotlar tahlili va Metodologiyasi: Qadimgi Baqtriya va Kushonlar davri madaniyati, diniy e'tiqodlari va san'ati Markaziy Osiyo arxeologiyasi hamda tarixshunosligining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur davrga oid arxeologik yodgorliklar, diniy inshootlar, haykalchalar, terrakota buyumlar, muhrlar va amaliy san'at namunalari qadimgi aholining dunyoqarashi, diniy tasavvurlari va ramziy tafakkurini o'rganishda muhim manba vazifasini bajaradi. Baqtriya hududining moddiy madaniyatiga bag'ishlangan tadqiqotlarda, asosan, arxeologik topilmalarning xronologiyasi, ikonografik xususiyatlari, badiiy uslubi hamda qo'shni madaniyatlar bilan aloqalariga alohida e'tibor qaratilgan. Dalvarzintepa, Kampirtepa, Fayoztepa, Qoratepa va qadimgi Termiz kabi yodgorliklardan topilgan haykaltaroshlik, terrakota va boshqa tasviriy san'at namunalari Baqtriya va Kushonlar davrida turli diniy-madaniy an'analarning o'zaro ta'siri mavjud bo'lganini ko'rsatadi⁵. Xususan, Kushon davri san'atida mahalliy Baqtriya an'analari bilan bir qatorda ellinistik, hind va Sharq madaniyatlariga xos badiiy hamda ikonografik unsurlarning uyg'unlashuvi kuzatiladi.

Mavjud tadqiqotlarda zoomorfik obrazlar qadimgi jamiyatning diniy-mifologik qarashlarini ifodalovchi muhim badiiy vositalardan biri sifatida qoraladi. Hayvonlar tasviri ko'pincha oddiy dekorativ unsur bo'lib qolmasdan, muayyan ilohiy kuch, tabiat hodisasi, himoya, hosildorlik, xavf yoki boshqa mifologik tushunchalarning ramziy ifodasi sifatida namoyon bo'lgan. Shu sababli zoomorfik obrazlarning mazmunini aniqlashda ularning faqat tashqi ko'rinishini emas, balki yaratilgan davri, arxeologik konteksti, material va texnikasi, kompozitsiyadagi o'rni hamda boshqa tasviriy elementlar bilan munosabatini ham hisobga olish zarur. Chayon obrazi ham qadimgi Yaqin Sharq, Eron, Markaziy Osiyo va Hindistonning turli madaniy qatlamlarida uchraydigan murakkab ramziy obrazlardan biridir. Turli madaniy an'analarda chayon xavf va halokat bilan bir qatorda himoya, yovuz kuchlardan saqlanish, o'lim va qayta tug'ilish hamda yer osti kuchlari bilan bog'langan bo'lishi mumkin. Shuning uchun uning semantik mazmunini yagona universal talqin asosida izohlashdan ko'ra, konkret arxeologik topilmaning tarixiy-madaniy muhitidan kelib chiqib tahlil qilish maqsadga muvofiqdir⁶.

Kushonlar davrining diniy-madaniy muhitini o'rganishda buddaviylik, mahalliy e'tiqodlar, zardushtiylik va ellinistik diniy tasavvurlarning o'zaro munosabati ham muhim ahamiyatga ega. Qadimgi Termiz va Shimoliy Baqtriya hududlaridan aniqlangan arxeologik materiallar ushbu hududda turli diniy an'analarning yonma-yon mavjud bo'lganini va ayrim hollarda ularning o'zaro ta'sirlashganini ko'rsatadi. Shu nuqtayi nazardan, Termiz Arxeologiya muzeyida saqlanayotgan chayon relefli statuettka ham ushbu murakkab diniy-madaniy jarayonlar doirasida ko'rib chiqilishi lozim. Mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, Baqtriya va Kushonlar davri zoomorfik obrazlari bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borilgan bo'lsa-da, chayon tasvirining aynan mazkur artefakt misolida ikonografik va semantik jihatdan kompleks tahlil qilinishi ushbu tadqiqotning dolzarb yo'nalishlaridan biridir⁷.

Tadqiqot metodologiyasi kompleks va fanlararo yondashuvga asoslanadi. Avvalo, statuettkadagi chayon tasvirining shakli, tana tuzilishi, oyoqlari, dumining ifodalanishi, relefningshlanish texnikasi va kompozitsiyadagi joylashuvi **ikonografik tahlil** asosida o'rganildi.

⁵ Rosenfield J. M. *The Dynastic Arts of the Kushans*. – Berkeley: University of California Press, 1967. – P. 197–207.

⁶ Stančo L. *Greek Gods in the East: Hellenistic Iconographic Schemes in Central Asia*. – Prague: Karolinum Press, 2012. – P. 1–14.

⁷ Stančo L. *Greek Gods in the East: Hellenistic Iconographic Schemes in Central Asia*. – Prague: Karolinum Press, 2012. – P. 15–96.

Mazkur yondashuv orqali tasvirning o'ziga xos badiiy belgilari aniqlanib, uning boshqa zoomorfik tasvirlar bilan o'xshash va farqli jihatlari belgilandi. **Semantik tahlil** yordamida chayon obrazining ehtimoliy ramziy mazmunlari, xususan, xavf, himoya, o'lim va qayta tug'ilish, yer osti kuchlari hamda tabiatning xavfli kuchlari bilan bog'liq ma'nolari ko'rib chiqildi. Bunda obrazga oldindan qat'iy ramziy ma'no yuklashdan qochilib, uning mazmuni tarixiy va arxeologik kontekst asosida izohlandi⁸.

Shuningdek, **qiyosiy-tarixiy metod** asosida Baqtriya va Kushonlar davriga oid boshqa zoomorfik tasvirlar hamda qo'shni hududlarda uchraydigan chayon obrazlari bilan qiyoslash amalga oshirildi. Ushbu metod chayon tasvirining mahalliy badiiy an'analar bilan bog'liqligi yoki boshqa madaniy ta'sirlar natijasida shakllanganligini aniqlash imkonini beradi. **Formal-stilistik tahlil** orqali statuettkaning badiiy ishlanish xususiyatlari, shakl va nisbatlari, relef plastikasi hamda tasvirning umumiy estetik ko'rinishi baholandi. Shuningdek, artefaktning materiali, tayyorlanish texnikasi va saqlanish holati uning xronologik va madaniy mansubligini aniqlashda yordamchi mezon sifatida hisobga olindi. **Kontekstual yondashuv** esa chayon obrazini alohida tasvir sifatida emas, balki Baqtriya va Kushonlar davri diniy e'tiqodlari, mifologik qarashlari, marosimlari va san'atidagi umumiy zoomorfik obrazlar tizimining bir qismi sifatida talqin qilish imkonini berdi⁹.

Shu tariqa, ikonografik, semantik, qiyosiy-tarixiy, formal-stilistik va kontekstual metodlarning o'zaro uyg'unligi Termiz Arxeologiya muzeyida saqlanayotgan chayon relefli statuettkaning nafaqat tashqi-badiiy xususiyatlarini, balki uning ehtimoliy diniy-mifologik va ramziy mazmunini ham kompleks ravishda ochib berishga xizmat qiladi. Mazkur metodologik yondashuv qadimgi Baqtriya va Kushonlar davri e'tiqodlarida zoomorfik obrazlarning o'rni va semantikasini chuqurroq anglash uchun ilmiy asos yaratadi¹⁰.

Muhokama: Qadimgi Baqtriya va Kushonlar davri moddiy madaniyatida zoomorfik obrazlarning keng tarqalishi ushbu jamiyatlarning tabiat va hayvonot olamiga munosabati oddiy kuzatuv darajasidan ancha yuqori bo'lganini ko'rsatadi. Hayvonlarning tasviriy san'at, amaliy bezak buyumlari, haykalchalar va turli marosimiy predmetlarda aks ettirilishi ularning muayyan ramziy va semantik mazmunga ega bo'lganidan dalolat beradi. Shu nuqtayi nazardan, Termiz Arxeologiya muzeyida saqlanayotgan chayon relefli statuettkani ham faqat badiiy yoki dekorativ buyum sifatida emas, balki o'z davrining diniy-mifologik tasavvurlarini ifodalovchi artefakt sifatida ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir¹¹.

Chayon obrazining asosiy xususiyatlaridan biri uning ikki tomonlama semantik mazmun kasb etish imkoniyatidir. Bir tomondan, chayon zaharli va xavfli jonivor sifatida inson hayoti uchun tahdidni ifodalagan. Ikkinchi tomondan esa aynan uning xavfli tabiati himoya ramziga aylanishiga sabab bo'lishi mumkin. Qadimgi dunyo tasavvurlarida xavf tug'diruvchi mavjudotning tasviri ba'zan o'sha xavfdan himoyalaniş vositasi sifatida qabul qilingan.

⁸ Kuehn S. An Unusual Large Circular Compartmented "Stamp Seal" of the Goddess with Animals: Some Thoughts on the Religious Symbol System of the Central Asian Bronze Age Culture of Bactria-Margiana // *Transactions of the Margiana Archaeological Expedition*. Vol. 6. – Moscow: Indrik, 2016. – P. 305–322.

⁹ Mkrtchyan T. Buddhism and Features of the Buddhist Art of Bactria-Tokharistan // Cribb J., Herrmann G. (eds.). *After Alexander: Central Asia before Islam*. – London: British Academy / Oxford University Press, 2007. – P. 474–485.

¹⁰ Adrych P., Bracey R., Dalglish D., Lenk S., Wood R. *Images of Mithra*. – Oxford: Oxford University Press, 2017. – P. 1–14.

¹¹ Harmatta J., Puri B. N., Etemadi G. F. (eds.). *History of Civilizations of Central Asia. Vol. 2: The Development of Sedentary and Nomadic Civilizations: 700 B.C. to A.D. 250*. – Paris: UNESCO Publishing, 1994. – P. 247–270.

Shu jihatdan statuettkadagi chayon reliefi himoya qiluvchi yoki salbiy kuchlarni daf etuvchi ramziy funksiyaga ega bo'lgan bo'lishi ehtimoldan xoli emas.

Chayonning tashqi morfologiyasi ham uning ramziy mazmunini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Uning qisqichlari, ko'tarilgan yoki bukilgan dumi va zaharli nayzasi qadimgi inson tasavvurida kuch, xavf va hujumga tayyorlik kabi tushunchalarni uyg'otishi tabiiy.

Ayniqsa, chayon dumining yuqoriga yo'nalgan holda tasvirlanishi obrazning faol, himoyalalanuvchi yoki tajovuzkor xususiyatini kuchaytirishi mumkin. Shu sababli statuettkadagi tasvirning anatomik detallarini o'rganish uning semantik mazmunini aniqlashda muhim mezon hisoblanadi¹².

Chayon obrazining yana bir ehtimoliy semantik qatlami hayot va o'lim o'rtasidagi chegaraviy holat bilan bog'liq. Zaharli jonivor sifatida chayon o'lim xavfini ifodalashi mumkin bo'lsa, uning tabiatdagi yashash sikli va yer bilan bog'liqligi qayta tug'ilish, yashirin kuchlar yoki yer osti olami haqidagi tasavvurlar bilan aloqador bo'lishi ehtimolini ham yuzaga keltiradi.

Bunday talqin, ayniqsa, qadimgi jamiyatlarda yer, hosildorlik, o'lim va qayta hayotga kelish tushunchalari bir-biri bilan uzviy bog'langanini hisobga olganda, muhimdir. Biroq ushbu mazmunni statuettkaga to'g'ridan-to'g'ri yuklashdan oldin uning topilma konteksti va boshqa tasviriy elementlari bilan qiyosiy tahlil qilish zarur.

Kushonlar davrining o'ziga xos jihatlaridan biri turli diniy va madaniy an'analarning o'zaro ta'siridir. Baqtriya hududida mahalliy diniy qarashlar bilan bir qatorda zardushtiylik, buddaviylik, ellinistik va hind madaniy an'alarining ayrim unsurlari mavjud bo'lgan. Bunday ko'p qatlamli madaniy muhitda zoomorfik obrazlarning ma'nosi ham bir nechta semantik qatlamlarni o'zida mujassamlashtirishi mumkin. Shuning uchun chayon tasvirini faqat bitta diniy tizim doirasida izohlash o'rniga, uni Baqtriya va Kushonlar davrining kengroq madaniy-kontekstual muhiti bilan bog'liq holda o'rganish ilmiy jihatdan asosliroqdir¹³.

Termiz hududining Kushonlar davrida muhim siyosiy, iqtisodiy va madaniy markazlardan biri bo'lgani mazkur artefaktning semantik talqinini yanada muhimlashtiradi.

Qadimgi Termiz va uning atrofidagi arxeologik yodgorliklardan topilgan turli haykalchalar, diniy tasvirlar va amaliy san'at buyumlari mintaqada tasviriy ramzlarning rivojlangan tizimi mavjud bo'lganini ko'rsatadi. Chayon reliefli statuettka ana shu tasviriy-madaniy tizimning muayyan bir namunasi sifatida qaralishi mumkin. Uning shakli va tasvir uslubi mahalliy an'alar bilan bir qatorda boshqa madaniy markazlarning badiiy ta'sirini ham aks ettirgan bo'lishi mumkin¹⁴.

Muhokama jarayonida statuettkaning funksional vazifasi masalasi ham alohida ahamiyatga ega. Agar buyum kichik hajmli bo'lib, unda chayon tasviri asosiy kompozitsion element sifatida ajratib ko'rsatilgan bo'lsa, uning marosimiy, himoya yoki kultik vazifaga ega bo'lish ehtimoli mavjud. Biroq bunday xulosani faqat tasvirning o'ziga asoslab chiqarish yetarli emas. Buyumning topilgan joyi, unga hamroh bo'lgan arxeologik materiallar, ishlab chiqarish texnikasi va xronologik xususiyatlari ham hisobga olinishi kerak. Shu jihatdan mazkur statuettkaning funksiyasini aniqlash kelgusidagi arxeologik va san'atshunoslik tadqiqotlari uchun muhim yo'nalish bo'lib qoladi.

¹² Hiebert F. T. *Origins of the Bronze Age Oasis Civilization in Central Asia*. – Cambridge, MA: Peabody Museum of Archaeology and Ethnology, Harvard University, 1994. – P. 150–175.

¹³ Sarianidi V. I. *Zadolgo do Zaratustry: Arxeologicheskie dokazatelstva protozoroastrizma v Baktrii i Margiane*. – Moskva: Staryy Sad, 2010. – P. 180–205.

¹⁴ Pugachenkova G. A., Rempel L. I. *Ocherki iskusstva Sredney Azii*. – Moskva, 1982. – P. 70–105.

Umuman olganda, chayon relefli statuettka Qadimgi Baqtriya va Kushonlar davri zoomorfik san'atida murakkab semantik mazmunga ega bo'lishi mumkin bo'lgan obrazlardan birini ifodalaydi. Uning mazmunida xavf va himoya, o'lim va hayot, tabiatning kuchi hamda insonning g'ayritabiiy olam haqidagi tasavvurlari kabi qarama-qarshi tushunchalar mujassamlashgan bo'lishi ehtimol qilinadi. Shu sababli mazkur artefakti o'rganish qadimgi Baqtriya aholisining diniy dunyoqarashi va ramziy tafakkurini yanada chuqurroq anglash imkonini beradi. Chayon tasvirining semantikasi uning faqat badiiy shakli bilangina emas, balki arxeologik kontekst, davriy xususiyatlar va mintaqadagi boshqa zoomorfik obrazlar bilan o'zaro aloqasi asosida baholanishi lozim¹⁵.

XULOSA

Olib borilgan tadqiqot natijalari Qadimgi Baqtriya va Kushonlar davri e'tiqodlari hamda san'atida zoomorfik obrazlar muhim ramziy-semantik ahamiyat kasb etganini ko'rsatadi.

Xususan, Termiz Arxeologiya muzeyida saqlanayotgan chayon relefli statuettka misolida chayon tasvirining nafaqat dekorativ, balki diniy-mifologik va ehtimoliy marosimiy mazmunga ega bo'lishi mumkinligi aniqlandi. Chayonning o'ziga xos biologik xususiyatlari — zaharliligi, himoyalaniish mexanizmi va tajovuzkor ko'rinishi — qadimgi inson tasavvurida xavf, kuch va himoya kabi tushunchalarning shakllanishiga asos bo'lgan bo'lishi mumkin.

Tadqiqot davomida chayon obrazining semantikasi bir yoqlama talqin qilinmasligi, balki uning tarixiy-madaniy va arxeologik konteksti bilan bog'liq holda baholanishi zarurligi asoslandi. Mazkur obrazda xavf va himoya, hayot va o'lim, tabiiy hamda g'ayritabiiy kuchlar o'rtasidagi ramziy munosabatlar mujassamlashgan bo'lishi ehtimoli mavjud. Shu jihatdan chayon tasviri qadimgi jamiyatning tabiat hodisalari va inson hayoti bilan bog'liq xavflarni anglash hamda ularni ramziy vositalar orqali ifodalash jarayonini aks ettiradi.

Kushonlar davrida Baqtriya hududida turli diniy va madaniy an'analarning o'zaro ta'siri zoomorfik obrazlarning mazmuniy jihatdan boyishiga ham ta'sir ko'rsatgan. Mahalliy e'tiqodlar bilan bir qatorda zardushtiylik, buddaviylik, ellinistik va hind madaniy an'alarining mavjudligi ushbu davr san'atida murakkab ikonografik tizimning shakllanishiga zamin yaratgan. Shu sababli Termiz hududidan topilgan chayon relefli statuettkani ham mazkur ko'p qatlamli diniy-madaniy muhit doirasida talqin qilish maqsadga muvofiqdir.

Umuman, mazkur tadqiqot chayon obrazining Baqtriya va Kushonlar davri madaniyatidagi ehtimoliy himoyaviy, apotropaik va mifologik funksiyalarini aniqlashga imkon berdi. Statuettka qadimgi Termiz hududida shakllangan tasviriy an'alar, diniy qarashlar va ramziy tafakkurning muhim namunalaridan biri sifatida ilmiy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Adrych P., Bracey R., Dalglis D., Lenk S., Wood R. *Images of Mithra*. – Oxford: Oxford University Press, 2017.
2. Dani A. H., Masson V. M. (eds.). *History of Civilizations of Central Asia. Vol. 1: The Dawn of Civilization: Earliest Times to 700 B.C.* – Paris: UNESCO Publishing, 1992.
3. Harmatta J., Puri B. N., Etemadi G. F. (eds.). *History of Civilizations of Central Asia. Vol. 2: The Development of Sedentary and Nomadic Civilizations: 700 B.C. to A.D. 250.* – Paris: UNESCO Publishing, 1994.

¹⁵ Shenkar M. When East Meets West: Cultic Fusion in Kushano-Sasanian Bactria // *Journal of the Royal Asiatic Society*. – 2026. – Vol. 36, No. 1. – P. 209–221.

4. Hiebert F. T. *Origins of the Bronze Age Oasis Civilization in Central Asia*. – Cambridge, MA: Peabody Museum of Archaeology and Ethnology, Harvard University, 1994.
5. Kuehn S. An Unusual Large Circular Compartmented “Stamp Seal” of the Goddess with Animals: Some Thoughts on the Religious Symbol System of the Central Asian Bronze Age Culture of Bactria-Margiana // *Transactions of the Margiana Archaeological Expedition*. Vol. 6. – Moscow: Indrik, 2016. – P. 305–322.
6. Mkrtchyan T. Buddhism and Features of the Buddhist Art of Bactria-Tokharistan // Cribb J., Herrmann G. (eds.). *After Alexander: Central Asia before Islam*. – London: British Academy / Oxford University Press, 2007. – P. 474–485.
7. Pugachenkova G. A. *Khalchayan: The Art of Northern Bactria*. – Tashkent, 1971.
8. Pugachenkova G. A., Rempel L. I. *Ocherki iskusstva Sredney Azii*. – Moskva, 1982.
9. Rosenfield J. M. *The Dynastic Arts of the Kushans*. – Berkeley: University of California Press, 1967.
10. Sarianidi V. I. *Zadolgo do Zaratustry: Arxeologicheskie dokazatelstva protozoroastrizma v Baktrii i Margiane*. – Moskva: Staryy Sad, 2010.
11. Shenkar M. When East Meets West: Cultic Fusion in Kushano-Sasanian Bactria // *Journal of the Royal Asiatic Society*. – 2026. – Vol. 36, No. 1. – P. 209–221.
12. Stanco L. *Greek Gods in the East: Hellenistic Iconographic Schemes in Central Asia*. – Prague: Karolinum Press, 2012.